

הרב שי לוי

תוקף החיוב בערלה, נטע רבעי, חלה וכלאים בגבולות עולי מצרים

א. הקדמה

ישנם שני מאפיינים בקדושתה של ארץ ישראל. המאפיין הראשון הוא קדושה עצמית, שאינה תלויה באדם או בפעולה המחוללים בארץ את הקדושה, אלא נובעת מבחירתו של ריבונו של עולם בארץ להשרות שכינתו בתוכה, ולפיכך אין בכוח מעשה אנושי לבטל קדושה זו אלא היא קיימת לעד. המאפיין השני הוא החיוב במצוות התלויות בארץ במקומות אלו, והוא תלוי בפעולה ארצית של עם ישראל המחילה קדושה בארץ.¹ במאמר זה נתייחס למאפיין השני. במספר מקומות מביאה הגמרא (חגיגה ג, ב; חולין ז, א) אבחנה בין קידוש הארץ בביאה הראשונה של עולי מצרים לבין קידושה בביאה שנייה בימי עזרא:

הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית.

ישנם מקומות שנכבשו והתקדשו בקדושה ראשונה שבטלה עם החורבן, ואילו בקדושה שניה לא נכבשו על ידי עולי בבל, וממילא לא הוחלה בהם קדושה.² יש להעיר שביחס לקדושה שנייה נחלקו הראשונים האם קידשה לשעתה ובטלה עם חורבן הבית השני³ או שקידשה אף לעתיד לבוא.⁴ מכל מקום, הצד השווה שבין

1. בנוגע לחלוקה זו, ראה באריכות בדברי הכפתור ופרח (פרק י החל מד"ה מעלת).

2. בסיבת מניעת החלת הקדושה במקומות אלו, ראה: רש"י (חולין ז, א ד"ה הרבה; חגיגה ג, ב ד"ה כך), שמקומות אלו יושבו בידי ישראל, אלא שחכמים החליטו לא לקדש מקומות אלו, ולתקן שם בשביעית מתנות עניים ומעשר עני בשביל תועלת העניים. הסבר זה מודגש בדברי המאירי (שם ד"ה קדושה ראשונה): "והניחום בכוננה שלא ליקדש בקדושת הארץ".

3. תוספות (יבמות פב, א ד"ה ירושה ראשונה), ספר התרומה (הל' ארץ ישראל ד"ה הלכך נראה).

4. ראה רמב"ם (תרומות א', ה) שחילק בין תחום עולי מצרים שהתקדש בכיבוש יהושע וקדושתו בטלה לבין תחום עולי בבל שקידש עזרא בחזקה שהחזיק בה וקידשה לעתיד לבוא. והקשה הכס"מ (בית הבחירה ו', טז): "איני יודע מה כח חזקה גדול מכח כיבוש ולמה לא נאמר בחזקה גם כן משנלקחה הארץ מידנו בטלה חזקה. ותו בראשונה שנתקדשה בכיבוש וכי לא היה שם חזקה אטו מי עדיפא חזקה בלא כיבוש מחזקה עם

שתי דעות אלו הוא שתחום עולי מצרים אינו בקדושתו עתה, ויש לדון במעמד המצוות התלויות בארץ באזור זה. והנה, נחלקו תנאים בנוגע לעיתוי שבו התחיל לחול החיוב בחלק מהמצוות התלויות בארץ. כך מובא בתוספתא (מנחות פ"ו ה"כ):

נמצא אתה אומר: כיון שעברו ישראל את הירדן, נתחייבו בחלה ובערלה ובחדש... ל"ד שנה התחייבו בנטע רבעי.⁵ ר' יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר ברבי שמעון אומרים: לא נתחייבו בנטע רבעי אלא לאחר י"ד שנה, כשכיבשו ושחילקו נתחייבו במעשרות.

התוספתא מבחינה בין מצוות שבהן התחייבו ישראל מיד בכניסתם לארץ, כחלה ערלה וחדש, לבין מצוות שבהן התחייבו לאחר כיבוש הארץ. אבחנה זו מובאת גם בספרי⁶ בנוגע למתנות עניים ותרומות ומעשרות, שבהן התחייבו לאחר כיבוש וחילוק.

לאור זאת יש לשאול, האם בתחום עולי מצרים שאינו בקדושתו עתה יש חיוב במצוות התלויות בארץ? האם יש אבחנה בין המצוות שהתחייבו בהן מיד עם מעבר הירדן ובין המצוות שהתחייבו בהן רק לאחר כיבוש וחילוק? האם החיוב הוא מדאורייתא או מדרבנן?

דברי הרמב"ם⁷ מפורשים ביחס לתרומות ומעשרות ושביעית, שחיובם נוהג רק בתחום עולי בבל שבהם הקדושה קיימת עתה, ולכן הדיון נסוב סביב המצוות הנותרות.

ב. היחס בין קדושת הארץ למצוות התלויות בה

כתבו התוספות (יבמות פא, א ד"ה מאי) שלדעה הסוברת שחיוב תרומה בזמן הזה מדרבנן מפני שבטלה קדושת הארץ, גם איסור כלאי הכרם הוא מדרבנן. ומכאן שקשרו את קדושת הארץ למצוות התלויות בה, ולא חילקו בין המצוות השונות,⁸

כיבוש". וראה מה שתירצו האחרונים, למשל: צ"ח (ברכות ד, א), חתם סופר (חולין ז, א ד"ה קדושה; שבועות טז, א ד"ה דכ"ע) ומעדני ארץ (הל' תרומות פ"א ה"ה אות א).

5. בחסדי דוד כתב שצ"ל 'לארבע שנים נתחייבו בנטע רבעי, וברור'. וראה במנחת שלמה (ח"א סי' עא אות יג) שכתב שיש לגרוס אחרת בתוספתא.

6. ספרי (עקב, פסקא מא).

7. ראה בהל' בית הבחירה (ו, טז), יובאו להלן בסעיף ב וכן בהל' תרומות (א, ה).

8. ואף שהתוספות הרחיבו את התלות שבין קדושת הארץ לכלאי הכרם בלבד, מכל מקום הבינו האחרונים שכך דעתם אף ביחס לערלה, שכן לא מצינו בפוסקים שחילקו בין גדרי מצוות ערלה לכלאים, ולשתי השיטות בשאלה זו דינן של ערלה וכלאים אחד הוא. ראה:

וכך דעת הר"ש (ערלה פ"ג מ"ו) והרשב"א (ביצה ג, ב ד"ה ורבי שמעון), וכך משמע מהסמ"ק⁹ (מצווה רטו).

יש מהאחרונים שהלכו בעקבות דעה זו וקשרו בין קדושת הארץ למצוות התלויות בה,¹⁰ ונראה שהבינו מסברה שחיובן של כל המצוות התלויות בארץ נובע מקדושת הארץ ואין לחלק בין המצוות השונות, במיוחד לאור העובדה שאין מקור מפורש לחילוק זה, אלא בכל מקום העומד בקדושתו כעת ישנו חיוב במצוות התלויות בארץ, ובכל מקום שאינו בקדושתו אין חיוב.¹¹ ונראה עוד שהבינו שהחלוקה שכתב הרמב"ם בין עולי מצרים ועולי בבל בהל' תרומות, לא ללמד על עצמה יצאה אלא על כלל המצוות התלויות בארץ.¹²

מנחת חינוך (מצווה רמו ס"ק יא ד"ה והנה לשיטת), מבוא לשבת הארץ (סי' יב ד"ה ולא כן משמע), וראה בלשונו שם (סי' ה ד"ה למדנו): "שנראה שהיה להם (תוספות) הדבר בפשיטות שאם תרומות ומעשרות דרבנן שבטלה קדושת הארץ, הוא הדין בכלאי הכרם ונראה שהוא הדין בשאר מצוות התלויות בארץ".

9. וז"ל: "ובזמן הזה הלכה למשה מסיני הוא דוודאי אסור והספק מותר", ונראה שהולך לשיטת התוספות שבזה"ז בטלה קדושת הארץ ולכן החיוב הוא רק מהלכה למשה מסיני, שאם נאמר שמתכוון לחו"ל, מדוע כותב שרק בזה"ז הדין כך, והרי בחו"ל לעולם ודא אסור וספיקה מותר. אלא ע"כ שאינו מחלק בין א"י לחו"ל. וכן מוכח בדברי הסמ"ק גם ביחס לכלאי הכרם (מצווה רטז) שכתב: "ובזה"ז דרבנן", והרי בחו"ל לעולם החיוב מדרבנן. וכך העיר הרב אהרן יצחק זסלנסקי (התורה והמדינה קובץ יא-יג עמ' קצז).

10. ראה: משנה למלך (מאכלות אסורות י, יא); מהרשד"ם (יו"ד סי' קצג), וראה תורת הארץ (ח"ב פ"א אות כג) שהוכיח כך בשיטתו; מור וקציעה (סי' שו גדר ישוב א"י ד"ה השנית והיא); צ"ח (ברכות לו, א); מנחת חינוך (קעז, ה; רמה, יד); שאגת אריה (החדשות סי' ח); אבני נזר (יו"ד סי' תנד); מהר"ם שיק (קידושין לח, א); אור שמח (תרומות ב, א); ערוה"ש (יו"ד רצד, י); מקור ברוך (גינצבורג; ח"ב סי' ד); אור לציון (שביעית עמ' פה). וראה תפארת ישראל (ערלה פ"א, אות ח), שכתב כדעה זו והעלה חידוש גדול יותר, שבחו"ל איסור ערלה יהיה חמור יותר מהאיסור בארץ, מפני שבחוץ לארץ איסורו מהלכה למשה מסיני ובארץ מדרבנן בלבד, וראה מה שהשיגו על דבריו בתורת הארץ (ח"ב פ"ט אות מד) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' צו).

ובשדי חמד (מערכת ל, כלל קמא ס' לב) כתב בשם המהרי"ט אלגאזי (ארעא דרבנן, ס' שכא) והרב פרי האדמה שבזמן הזה בטלה קדושת הארץ, וספק ערלה מותר. ודי בכך שנצרך אותם להלכה בגבול עולי מצרים שלכו"ע בטלה הקדושה וכו"ל. וכ"כ בספר מלוא הרועים (אות ע' ערך ערלה בחו"ל, אות ט).

11. כעין זה כתב בספר תורת הארץ (ח"ב פ"א אות לז).

12. כן כתב האור לציון (שביעית עמ' פה).

אמנם, דעת המלבושי יו"ט (ח"א חובת הקרקע סי' ב) שיש לחלק בין מצוות שבהן נהגו ישראל מיד בכניסתם לארץ לבין מצוות שנהגו לאחר כיבוש הארץ וחלוקתה:

כיוון שלכולי עלמא נהגה ערלה מיד כשעברו ישראל את הירדן... וכיוון **דערלה אינה תלויה כלל בכבישת הארץ** נראה דאף שגלו לא בטלה הקדושה הראשונה.

כפי שכתבנו לעיל, קדושה ראשונה חלה על ידי כיבושו של יהושע, וחיוב ערלה קדם לכיבוש וחל מיד עם כניסתם של ישראל לארץ. מכאן שכיבוש יהושע לא העלה בדרגת חיובן של המצוות שנהגו קודם כיבוש וחילוק, ולכן ביטול הכיבוש והקדושה החלה מכוחו אינם גורעים בחיובן.¹³ ולפיכך ערלה, חלה, חדש, כלאים¹⁴ ונטע רבעי,¹⁵ נוהגות מדאורייתא אף בתחום עולי מצרים שבטלה קדושתו לכו"ע. יש מהאחרונים שכתבו כדעתו, ולפיכך כתבו שחיוב ערלה וכלאים נוהג בכל ארץ ישראל, ואף במקומות שאינם בקדושתם בזמן הזה.¹⁶

13. יש להעיר שהמלבושי יו"ט הביא ראיה מדברי המהרי"ט (סי' כה) שנשאל מדוע ערלה נוהגת מהתורה, הרי כתוב בה 'כי תבואו' המהרי"ט לא חלק על הקביעה שחיוב ערלה בזה"ז הוא מדאורייתא, והשיב שמכיוון שיש חיוב גם בחו"ל, אם כן אין סברה לדרוש שבעינין גם בערלה ביאת כולכם, אלא דרשו את הביאה האמורה בערלה בעניין אחר. ומכאן הוכיח המלבושי יו"ט שהיה ברור למהרי"ט שערלה בזה"ז מדאורייתא. אמנם בתורת הארץ (ח"ב פ"א, אות טל) דחה ראייתו, וכתב שנושא התשובה הוא שיטת הרמב"ם שלדעתו קדושת עזרא לא בטלה, ולכן שפיר הוי חיוב ערלה מהתורה בגבולות עזרא שהתקדשו ולא בגבולות עולי מצרים, ואין מכאן כלל הוכחה לחייב בערלה בעולי מצרים. עוד יש להוסיף שהמהרי"ט עצמו כתב במקום אחר (סי' מז): "שכל א"י שלא כבשו עולי בבל, יש לה דין סוריא, אלמא כסוריא גמורה חשבינן לה". ובתורת הארץ (ח"ב פ"א, אות כג) העיר גם כן שלדברי המהרי"ט בעינין קדושת הארץ לערלה.

14. המלבושי יו"ט צירף למצוות השנויות בתוספתא גם כלאים, אע"פ שלדעתו שהצטוו בה לאחר כיבוש וחילוק, וראה לקמן (ה, 4) בטעם הדבר.

15. ע"פ התוספתא שהובאה בסעיף א', שם מובאת מחלוקת ביחס לנטע רבעי, ולדעת חכמים הצטוו עליה לאחר שלוש שנות ערלה קודם כיבוש וחילוק. וראה מלבושי יו"ט, קל וחומר ס' יא ובחובת הקרקע ס' ה', וראה לקמן בסעיף ה, 2.

16. ראה: שאילת דוד (בריש חידושי בענייני שביעית), וראה תורת הארץ (ח"ב פ"א אות מב) שיישב את קושיותיו על הדעה הראשונה; אמרי בינה (הל' שבת סי' כח); ישועות מלכו (הל' תרומות פ"א הכ"ו), וראה במה שכתב בהל' מתנות עניים פ"א הי"ד שם הסתפק בזה, וכן בשו"ת ישועות מלכו סי' סז; קרן אורה (יבמות פב, א); חידושי הרב איסר זלמן מלצר (מהד' מכון הרב פרנק; זרעים עמ' קנד).

יש לציין שהמלבושי יו"ט (ס' יז) סייג את דבריו וכתב ששאלת היחס לעולי מצרים תלויה במחלוקת ראשונים: לדעת הרמב"ם גבולות עולי מצרים קרויים א"י, ואילו לדעת תוספות ביבמות הנ"ל, תחום זה נחשב לחו"ל. המלבושי יום טוב כיוון לדברי הרמב"ם בהל' תרומות (א, ו):

נמצא כל העולם לענין מצות התלויות בארץ נחלקת לג' מחלוקות: א"י, וסוריא, וחו"ל. **וארץ ישראל נחלקת לשנים:** כל שהחזיקו עולי בבל חלק א', וכל שהחזיקו עולי מצרים בלבד חלק שני.

בהלכה זו מפורש שאף מקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים קרויים ארץ ישראל, ומכאן שאין להתייחס אל מקומות אלו כחוץ לארץ מפאת החיסרון בקדושתם. אמנם, ניתן לדייק אחרת מתחילת ההלכה, שכן הרמב"ם כתב שמדרגות המקומות הללו הן 'לענין מצוות התלויות בארץ' ולא רק לענין תרומות ומעשרות, אם כן, כמו שפירט בפרק א' בהלכות תרומות את ההשלכות לענין תרומות, כך יש להשליך בענין של מצוות אחרות. ולפי הבנה זו, יש לראות בפ"א של הל' תרומות הקדמה הנוגעת לכלל המצוות התלויות בארץ.¹⁷ הלכה נוספת שבה ניתן לראות את שני הפנים הללו בדברי הרמב"ם, מופיעה בהל' בית הבחירה (ו, יז), שם הרמב"ם מתייחס לקדושת המקדש וקדושת הארץ:

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר א"י לענין שביעית ומעשרות **וכיוצא בהן** לא קדשה לעתיד לבוא... אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי **אינה מן ארץ ישראל**, וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה

הראי"ה קוק במבוא לשבת הארץ (אות ה ואות יב) כתב שדעת הרמב"ם והתוס' שכל המצוות התלויות בארץ שוות לדין תרומה לענין התלות שלהן בגבולות עולי בבל, וכאגב אורחא כתב כן במשפט כהן (עמ' רא). וראה להלן בהערה 52.

17. ראה בארץ חמדה (ח"א עמ' פח) שהוכיח מלשון הרמב"ם בהלכה ב': "א"י האמורה בכל מקום". וכתב על זה: "ולשון 'בכל מקום' ודאי מורה שכוונתו לא רק לענין תרו"מ שדן שם בהם אלא לכל מצוות התלויות בארץ... חוץ מזה, אם כוונתו דווקא לתרו"מ מטעם שתלויים בכיבוש וחילוק, היה לו להזכיר גם את חלוקת הארץ כתנאי. על כן נראה ברור שכוונתו לחלות שם א"י, שהוא אינו תלוי אלא בכיבוש לחוד, והצורך הזה של חלות שם א"י על המקום הוא תנאי כללי בכל מצוות התלויות בארץ, לאו דווקא בתרו"מ". "שם ארץ ישראל", בלשונו של הגר"ש ישראלי זצ"ל הוא המאפיין הראשון שהוזכר בפתיחת מאמרנו – קדושה עצמית שחלה בארץ ואינה תלויה בכיבוש, אך גם אינה מחילה חיוב במצוות התלויות בארץ.

ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואף על פי שנלקח הארץ ממנו וחייב **בשביעית ובמעשרות** על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

הרב אהרון קוטלר (משנת ר' אהרון סי' יח) דייק מלשון הרמב"ם כדעת המלבושי יו"ט, שכן ההשלכה שהביא הרמב"ם לקדושת הארץ היא מתרומות ומעשרות ושביעית שנהגו לאחר כיבוש וחילוק, ולא מחלה וערלה. לעומתו, דייק הראי"ה קוק (מבוא לשבת הארץ אות ה) מהמילים 'וכיוצא בהן' שהובאו בתחילת ההלכה, שאין כוונת הרמב"ם לצמצם את דבריו רק לשביעית ותרומה, אלא להביא דוגמה בלבד, ובאמת הדין כן אף בשאר מצוות. וכן ניתן ללמוד ממה שכתב בהלכה זו על כיבוש מצרים 'אינה מן ארץ ישראל'.

אם כן, בדעת הרמב"ם לא ניתן להכריע מחלוקת זו, וכך גם בדעת השו"ע שפסק (יו"ד רצד, ט) שספק ערלה בא"י אסור ובחו"ל מותר, וייתכן וכוונתו לארץ ישראל האמורה בהל' תרומות ומעשרות (יו"ד שלא, ב).

בסעיף זה הבאנו את המחלוקת העקרונית בנוגע למצוות התלויות בארץ שבהן התחייבו ישראל בראשית כניסתם לארץ. בסעיף הבא ננסה לגעת בשאלה מדוע חילקה התורה בין המצוות הללו לשאר המצוות התלויות בארץ, שבמצוות אלו חייבה התורה מיד בכניסה לארץ ובשאר המצוות התלויות בארץ רק לאחר כיבוש וחילוק, וכן נדון באופי קידוש הארץ בביאה ראשונה, שיש לו משמעות ישירה לנידון שלנו.

ג. חלות מוקדמת של החיוב במצוות אינה סותרת לתלות בקדושת הארץ

1. סיבת השוני בזמן חלות החיוב המצוות

לדעת המלבושי יו"ט, העובדה שהתורה חייבה בערלה וחלה קודם כיבוש וחילוק, מלמדת שהן אינן תלויות בקדושת הארץ החלה ע"י הכיבוש אלא בקדושה היסודית של הארץ, שכן החיוב קדם להחלת הקדושה של יהושע.

אמנם ניתן להסביר שמעיקר הדין חיובן של כל המצוות התלויות בארץ ראוי לחול מיד עם כניסת ישראל לארץ, וכיבוש זה הוא היוצר את כל הקדושה שבארץ, אלא שבמצוות מסוימות מצד דיני המצווה הפרטיים או מצד לימוד מפסוקים יש הכרח שינהגו לאחר י"ד שנה של כיבוש וחילוק, אבל אין זה מצד מטעם הקדושה המיוחדת שאחרי הכיבוש והחילוק. וממילא, יחסן של כל המצוות לקדושת הארץ שווה.

כפי שראינו למעלה, חיוב תרומות ומעשרות חל רק לאחר י"ד שנות כיבוש הארץ וחלוקתה, ויש לשאול מה הטעם לכך שהתורה דחתה חיוב מצווה זו. בדברי רש"י מצאנו ארבעה טעמים לכך.

א. בב"מ (פט, א ד"ה נתחייבו) הסביר רש"י שבמעשר כתוב (דברים יד, כב) 'עשר תעשר' ובסמוך (שם, כג) 'במקום אשר יבחר'. תחילת החיוב היה כשנבחרה שילה, וכל י"ד השנים בימי יהושע אוהל מועד היה בגלגל.

ב. בנדה (מז, א ד"ה ולא נתחייבו) הסביר רש"י שבמעשר התחייבו לאחר י"ד שנים מפני שבמעשר כתוב 'תבואת זרעך' – עד שיביא כל אחד ואחד את שלו, וקודם חלוקת הארץ לא היה לכל אחד את זרעו ולכן לא היה חיוב.¹⁸

ג. בכתובות (כה, א ד"ה ולא נתחייבו): כתב רש"י שבמעשר כתוב 'דגנך' – תבואת זרעך המיוחדת לך, ואף זה ייתכן רק לאחר חלוקת הארץ.

ד. הסבר נוסף הביא רש"י בכתובות (שם): מפני שתלה הכתוב מעשר במניין שנות השמיטה, ושמיטות מנו לאחר כיבוש וחילוק.

ניתן לראות שהגורם לדחיית החיוב אינו קשור להבדל בסוגי קדושת הארץ, אלא שיש בתרומות ומעשרות דינים ומאפיינים המאפשרים לבוא לידי חיוב דווקא כשעם ישראל מיושב באדמתו, מצד בעלותו על תבואתו או מצד הקשר למשכן ולשמיטה. כעין דברים אלה כתב בספר זכרון יהונתן¹⁹ (דבר השמיטה אות כ):

דבריו תמוהים טובא,²⁰ כי במחכ"ת עשה את המסובב לסיבה. דהא זה שהיו פטורים מתרו"מ בשבע בכבשו ושבע שחלקו, אין הטעם משום דבעי כיבוש וחילוק דהא בכל מצוות התלויות בארץ כמו ערלה וחדש וחלה נתחייבו מיד משנכנסו לארץ ולא בעי כיבוש וחילוק כלל, וכל היכא דבעי כיבוש וחילוק יש ע"ז ריבוי מפורש... והא דאמרינן דשבע שכבשו ושבע שחלק היו פטורין מן התרומה, אין זה אלא סימנא בעלמא דאותו הזמן היו פטורין, והוה כאלו אמר שאותן י"ד שנה הראשונים מיד

18. כעין זה כתבו: רש"י בקידושין (מ, ב ד"ה גדול); ראב"ד (תורת כהנים, בהר פרשה א אות ג, בפירוש הראשון), ובפירושו השני כתב שעד לחלוקה לכל התבואה היה דין הפקר הפטור ממעשרות; ר"ש, שם; ריטב"א (כתובות כה, א ד"ה שהרי).

19. ועוד הוכיח שם (אות כג) בדעת הרמב"ם שאף במצוות בהן נאמרה ביאה נהגו מיד בכניסתם לארץ, והפטור מתרומות ומעשרות נובע מאחד הטעמים הנ"ל שמנה רש"י.

20. דבריו אינם מתייחסים לדברי המלבושי יו"ט, אלא לטענה הסוברת שבימי עזרא תרו"מ היו פטורים מדאורייתא משום שלא היה כיבוש וחילוק, ומדבריו יש ללמוד על המשמעות ההלכתית של הכיבוש והחילוק.

כשבאו לארץ היו פטורים, ושבע שכבשו ושבע שחלקו דנקט היא רק לסיים הזמן, שבאותו זמן היו פטורים מחלה.

לדבריו, אין הבדל מהותי בסוג הקדושה, אלא בפרטי המצווה, שתנאי מתנאי המצווה התקיים רק לאחר י"ד שנה, והכיבוש והחילוק אינם אלא סימן בלבד לזמן שבו התחייבו.

2. החלת הקדושה בימי יהושע

אף לדברי המלבושי יו"ט שחיוב ערלה קדם לכיבוש הארץ ולהחלת הקדושה בה, יש לעיין בשאלה כיצד התקדשה הארץ: האם לאחר כיבוש כל הארץ ובאמת החיוב בערלה חל קודם לכן והוא בלתי תלוי בקדושה, או שמא החיוב בערלה חל במהלך הכיבוש, באופן שכל חלק שנכבש, חלה עליו הקדושה, וממילא אף ערלה ושאר המצוות תלויות בקדושת הארץ המתחוללת בכיבוש. הדיון בשאלה זו מורכב מפני שלא מצינו בכך עיסוק נרחב בדברי רבותינו.²¹

במשנה בערלה (א, ב) מובא: "עת שבאו אבותינו לארץ – מצאו נטוע, פטור; נטעו, אף על פי שלא כבשו, חייב". ופירש הרמב"ם שם: "אע"פ שלא כבשו – אע"פ שעדיין לא שלטו על כל הארץ".

מדבריו ניתן ללמוד שחיוב ערלה היה רק במקום **שנכבש** ע"י ישראל, אע"פ שעדיין לא נכבשה כל הארץ, ומכאן שאף ערלה תלויה בקדושת הארץ, וכל מקום שלא נכבש לא התחייב בערלה.²² וכ"כ בספר זכרון יהונתן (דבר השמיטה אות כה):

אפילו למ"ד דלא בעי כיבוש וחילוק, היינו דלא בעינן שיכבשו לכל ארץ ישראל ויחלקו בניהם, **אבל מכל מקום כיבוש בעי** וכל זמן שלא כבשו היו פטורים גם אליביה... והא דאמרינן דנתחייבו מיד משבאו לארץ, היינו שבכל מקום שכבשו

21. בתוספתא שהובאה לעיל (מנחות ו, כ) נאמר: "כיוון שעברו ישראל את הירדן נתחייבו בחלה ובערלה", אבל לענ"ד אין לפשוט משם את הספק הנ"ל ולומר שלא היה צורך כלל בכיבוש כדי להתחייב בערלה וחלה, משום שייתכן שכשעברו את הירדן – כל חלק שהגיעו אליו נכבש, וממילא התקדש.

22. אמנם בשושנים לדוד (מובא בתוס' אנשי שם שם) כתב שחזר בו הרמב"ם בהלכה ממה שכתב בפירוש המשנה, ומשמע שכבר מעת שבאו לארץ התחייבו. ולענ"ד אין כלל הכרח לומר שחזר בו.

נתחייבו מיד אף בתחילת כניסתן לארץ ולא היו צריכים להמתין עד שיכבשו לכל ארץ ישראל.²³

כעין דברים אלה כתב הרב נחום גינצבורג (מקור ברוך, ח"ב סי' ד"ה ואמנם):

הא דחלה וערלה נהגא מיד כשעברו ישראל את הירדן, היינו נמי מקרי אחר כיבוש... כלומר לאחר שכבשו אותו החלק שעמדו בו עתה, וברור הדבר דמיד שעברו ישראל קידשו ארץ ישראל, על כל פנים אותו החלק שכבשו, דאי לאו הכי איך הקריבו העומר, והא סתמא מתניתין במנחות שנינו דהעומר בא דווקא מארץ ישראל, והיינו דווקא כשכבר נתקדשה ארץ ישראל.

וכיוון שמיד שעברו את הירדן כבשו אותו החלק וקדשו אותו נמצא שגם לעניין חלה וערלה נתחייבו רק אחר קדושת כיבוש, וממילא אחר שבטל הכיבוש – בטלה הקדושה גם לעניין ערלה.

ובמשנה ראשונה (ערלה א, ב) פירש שהנטיעות שניטעו קודם הכיבוש חייבות בערלה רק לאחר הכיבוש, אבל אם אכלו קודם הכיבוש פטורות, שכל ביאה שנכתבה בתורה משמעותה לאחר כיבוש וחילוק.²⁴ וגם לפי דבריו ערלה נהגה משעת כיבוש בלבד.²⁵

המלבושי יו"ט הביא את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה ותירץ בשני אופנים,²⁶ ובתירוצו השני כתב:

צ"ל דכוונת הרמב"ם שלא כיבש כל הארץ, היינו מה שכבש יהושע, משום שהקידוש של יהושע היה לאחר גמר כל הכיבוש, וזה אתא המתניתין לאשמועינן שאף שעדיין

23. והקשה מפשט המשנה הנ"ל בערלה, שנכרי שנטע חייב בערלה גם קודם הכיבוש, ולא הסביר כפירוש הרמב"ם אלא כתב שהיו חייבים מדין הלכה למשה מסיני הנוהגת גם בחו"ל שלא גרעו המקומות שעדיין לא כבשו מחו"ל.

24. ונראה שנוקט כתנא דבי ר' ישמעאל המובא בירושלמי בערלה, ולפי גירסת הגר"א. ראה עוד להלן (סעיף ה, 1 א.).

25. המשנה ראשונה נותר בצ"ע על הסבר זה, משום שלכאורה אין סיבה שניטעה שניטעה קודם הכיבוש תתחייב בערלה מפני שהפסוק מדבר על נטיעה לאחר כיבוש: "כי תבואו ונטעתם" – וסתם ביאה, לאחר כיבוש היא".

26. בתירוצו הראשון הסביר שפרשנות זו של הרמב"ם בפירושו למשנה בנויה על הנחת היסוד שנכרי שנטע חייב רק כשנטע לצורך ישראל, ולכן הסביר את המשנה שמדובר במקום שנכבש ע"י ישראל. אמנם לפי מה שחזר בו בהלכה (מע"ש י, ה) שנכרי שנטע חייב אף לצורך עצמו, י"ל שחזר בו מפרשנות זו למשנה ואף כשניטע במקום שעדיין לא כבשו חייב בערלה.

לא כבש יהושע ולא קידש את הארץ מ"מ חייב בערלה... א"כ אף לפי דברי הרמב"ם בפהמ"ש ערלה אינה תלויה כלל בקדושת הארץ שקידש יהושע, ולפ"ז הוא מהתורה אף לאחר שגלו.

ולפי זה, נחלקו האחרונים באיזה אופן התקדשה הארץ, האם התקדשה בהדרגתיות וכל מקום שנכבש מיד התקדש, או שיהושע קידש את הארץ בגמר כל כיבושיו. ייתכן וניתן לדייק מדברי הרמב"ם שמעשה הכיבוש הוא המחיל את הקדושה ללא צורך במעשה נוסף, ואלו דבריו בהל' תרומות (א, ה):

כל שהחזיקו עולי מצרים **ונתקדש** קדושה ראשונה כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה **מפני הכיבוש בלבד**... כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ **קדושה** קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא, **והניחו אותם** המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו.

מלשון הרמב"ם יש ללמוד שקדושה ראשונה חלה ע"י **הכיבוש**, ונראה שעל ידי הכיבוש בלבד. אין בדבריו תיאור של מעשה אלא תוצאה - 'ונתקדש'. לעומת זאת, בקדושה שניה נראה שעשו מעשה המקדש את הארץ,²⁷ שכן כשהרמב"ם מתאר את החלת הקדושה השנייה, הוא כותב: 'קדושה', ועוד שבזמן עזרא היו מקומות שהיו בשליטת ישראל ובחרו שלא לקדשם.²⁸ ולפי הנחה זו, מסתבר שבכיבוש יהושע, כל מקום שנכבש ממילא התקדש. ועוד, שקשה לומר שקדושת יהושע חלה רק בסוף הכיבוש, שהרי יהושע לא סיים לכבוש את הארץ.²⁹

27. כ"כ המאירי (חגיגה ג, א ד"ה קדושה ראשונה; יבמות טז, א ד"ה קדושה ראשונה): "וכשעלו בימי עזרא הוצרכו לקידוש שני בתודות ובשיר". וכעין זה כתב הרדב"ז (תרומות א, ה): "וא"ת כיון שנתקדשה (ע"י יהושע), קדושה שבה להיכן הלכה ורבינו כתב לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קידשה לשעתה ולא לעתיד לבוא ונראה לדעתו לפי שלא קדושה בפה אלא בימי עזרא קדושה בפה".

28. כך משמע מדברי בגמרא (חגיגה ג, א): "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל... והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית", ונראה שמקומות אלו היו בשליטתם אלא שהחליטו שלא לקדשם בשביל טובת העניים. כך משמע בתוספות הרא"ש (יבמות טז, א ד"ה עמון ומואב): "אלמא חשו לתקנת עניים, שאפילו מארץ ישראל עצמה נמנעו מלקדש", וכ"כ המאירי (שם ד"ה קדושה ראשונה; יבמות טז, א ד"ה קדושה ראשונה): "והניחום בכוננה שלא ליקדש בקדושת הארץ כדי שיוכלו לזרוע בהם בשביעית". וראה מה שהתבאר באריכות בכרם ציון (ח"ב אוצר התרומות, עמ' מח והלאה).

29. ראה יהושע יג, א.

ד. דיון בראיות המלבושי יו"ט

המלבושי יו"ט הביא מספר ראיות לדבריו, ובסעיף זה נדון בהן.

1. קניין לגוי להפקיע ביחס לערלה

במשנה בערלה (א, ב) מובא: 'נכרי שנטע חייב'. והסביר הר"ש (שם ג, ט) שאין מחלוקת בשאלה אם ערלה נוהגת בשל גוי, ורק בכרם רבעי נחלקו ר' יהודה וחכמים. ולפי זה קשה על ר' יהודה עצמו הסובר שיש קנין לגוי להפקיע ממעשר ושביעית, מדוע נוהגת ערלה בשל גוי ואין קנין הגוי מפקיע את השדה מערלה? וע"פ זה כתב המלבושי יו"ט:

דווקא בדבר שתלויה הקדושה בכבישת הארץ דהיינו מעשרות ושביעית, בזה איכא מאן דס"ל דיש קנין לנכרי להפקיע מקדושתה, דכיוון שחזר והקנה לנכרי בטלה הקדושה שהייתה ע"י כיבוש, אבל בדבר שנתקדשה הארץ אף קודם כיבוש, בזה כו"ע מודים דלא בטלה קדושת הארץ אף שהיא ביד נכרי.

לפי דבריו יוצא שערלה אינה שייכת למחלוקת אם יש קנין לגוי להפקיע ממעשר. על ראייה זו יש להשיב בשלושה אופנים:

(א) יש הסוברים שהמחלוקת העקרונית אם קניין הגוי מפקיע ממעשר שייכת גם ביחס לדיני ערלה, כך משמע מהרשב"א (שו"ת חדשות ס' קמז), וכך עולה מדברי הכפתור ופרח (פ"ד ד"ה ויש הרבה) שכתב שגוי שנטע חייב בערלה משום שקיימא לן כדעה שאין קניין לגוי להפקיע. וראה מנחת חינוך (מצווה רמו ס"ק א) שנקט כדעה הזאת,³⁰ והוסיף שבזמן שהשדה בידי גוי דינה כחו"ל, ומכיוון שאיסור ערלה בחו"ל נוהג מהלכה למשה מסיני, אין לוקים עליו.³¹ בדומה לזה מצינו גם בהלכות כלאים דיון האם קניין הגוי מפקיע. כך לדוגמה הסבירו המהר"י קורקוס והכסף משנה את פסיקת הרמב"ם (כלאים א, ג): "אסור לזרוע כלאים לגוי", אפילו בשדה של גוי בארץ ישראל משום שאין קניין לגוי להפקיע ממצוות.

30. כהבנת הכסף משנה (תרומות א, י) בדעת הרמב"ם שאין קניין לגוי דווקא לענין זה שישראל יחזור ויקנה את השדה ודינה לא יהיה ככיבוש יחיד, אבל כשהשדה בידיו של הגוי לכולי עלמא יש קנין לגוי להפקיע.

31. במעדני ארץ (שביעית ס' ט) כתב שאע"פ שיש קניין לגוי להפקיע בעוד השדה בידיו, מ"מ זהו דוקא לעניין קניין פירות אבל הקרקע קדושה כבתחילה. ולכן במצוות התלויות בגוף הקרקע ככלאים וערלה ('ונטעתם'), אין קניין ונוהגות אף ביד הגוי. כעין זה ראה בחזון איש (שביעית ס' א ס"ק ב). ומדברי שניהם נלמד שלא הבינו כסברת המלבושי יו"ט.

(ב) אף לשיטות שאין מחלוקת זו שייכת כלל לדיני ערלה, ניתן להסביר זאת בדרך אחרת מהסברו של המלבושי יו"ט. הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל ב סי' א) הסביר שדווקא במעשרות ישנה דעה הסוברת שקניין הגוי מפקיע בגלל שדרש זאת מהפסוק: 'דגנך' – ולא דגן הגוי, אבל בשאר מצוות לא מיעטה התורה את הגוי וממילא נוהגות אף בגוי.³² כדעה זו פסק המנחת שלמה (ח"א סי' עא אות א).

(ג) הרמב"ם פסק (תרומות א, י) שאין קניין ביד הגוי להפקיע ממעשר. דעת רבים מהפוסקים³³ שמשמעות הדבר היא שגם כאשר הקרקע ביד הגוי לא נפקעה כלל מקדושתה והרי היא כארץ ישראל, ולדבריהם כל המצוות התלויות בארץ נוהגות בקרקע זו מהתורה. לפי הסבר זה, הגורם להלכה שנטיעת גוי חייבת בערלה טמון בפסיקת הרמב"ם שאין קניין לגוי להפקיע.

2. אף לסוברים שקדושת הארץ בטלה ערלה מדאורייתא

בגמרא בע"ז (לה, א) מובא: "מפני מה גבינות עכו"ם אסורות? אמר רב נחמן בר יצחק: מפני שמעמידן אותה בשרף ערלה". וכתב המלבושי יו"ט שבחו"ל וודאי שלא היו חוששים חכמים לגזור בזה מפני שספק ערלה בחו"ל מותר, אלא שצריך לומר שעיקר הגזירה היא משום גבינות שבארץ ישראל, ומוכח מכאן שאף בזמן הזה ספק ערלה בארץ ישראל אסור. ועוד הביא ראה מדברי הריטב"א (ע"ז מח, א), שאע"פ שסובר (יבמות פב, א) שתרומה בזה"ז דרבנן, אפילו הכי סובר שספק ערלה בא"י אסור אפילו בזה"ז. וסיים המלבושי יו"ט: "ולפע"ד זו היא ראה שאין עליה תשובה".

אמנם ראה זו צ"ע, שכן לדעת הרמב"ם וסיעתו הסוברים שקדושת עזרא לא בטלה אין כל קושיה מדברי הגמרא, שהרי ערלה בארץ ישראל בגבולות עזרא אסורה מדאורייתא.

אף בדברי הריטב"א צ"ע, שאמנם הריטב"א הסביר בהוה אמינא בגמרא שלמ"ד תרומה בזה"ז דרבנן בטלה קדושת הארץ, אבל בסיום הסוגיה כתב הריטב"א:

בין לריש לקיש ובין לר' יוחנן הלכתא דתרומה בזה"ז דרבנן... וכן פירש הרמב"ם ז"ל ושלא כדברי הראב"ד.

32. ראה בחידושי ר' שמואל רוזובסקי (קידושין סי' ב, אות ז"י) שכתב שהר"ש והריב"ם"ן חולקים על סברת הרא"ש, וביאר באריכות את השיטות השונות.

33. ראה: מבי"ט (ח"א סי' כא), מהרי"ט (ח"א סי' מג), ונחלקו על הסבר הכסף משנה (תרומות א, י). ראה עוד תורת הארץ (ח"ב פ"ג) שהאריך לבאר את השיטות השונות ביחס לקניין הגוי ואת ההשלכות היוצאות מהן.

והנה, בין לרמב"ם ובין לראב"ד קדושה שניה קדשה לעתיד לבוא, אלא שנחלקו האם בתרומה יש תנאי נוסף של ביאת כולכם, שהרמב"ם (תרומות א, כו) כתב שתרומה בזה"ז דרבנן, ואע"פ שהארץ בקדושתה מ"מ בעינן ביאת כולכם כדי שיהיה חיוב מדאורייתא, ואילו הראב"ד השיג עליו (שם) וטען שביאת כולכם נאמרה לענין חלה בלבד, ותרומה בזמן הזה מדאורייתא. ונראה מכאן שדעת הרמב"ם שתרומה בזה"ז דרבנן **כרמב"ם** שהארץ קדושה והחיסרון בביאה,³⁴ ואם היה סובר שבזה"ז בטלה קדושת הארץ, צריך היה להביא את פירוש התוס' על אתר שקדושת הארץ בטלה. אמנם מהריטב"א בכתובות (כה, א) משמע כמו שכתב המלבושי יו"ט בדעתו, וצ"ע.

ביחס לראיית המלבושי יו"ט, יש להשיב מדברי הרשב"א (שו"ת החדשות ס' קמז) שכתב שאין איסור זה אטו ערלת א"י אלא אפילו בערלת חו"ל, ואסרו חכמים משום ששרף הערלה הוא **המעמיד**,³⁵ ולכן עשאוהו כודאי ולא כספק.³⁶ עוד יש ליישב מדברי המרדכי (קידושין, רמז תקא) שכתב שלא היו מעמידים אלא בשרף של ילדה, ואם כן אין זה בגדר ספק אלא וודאי.³⁷ וכ"כ החזו"א (שביעית ס' ג ס"ק יב), ודחה את הראיה מגבינות עכו"ם, שהרי בלאו הכי גם אם ספק ערלה אסור, צ"ע מדוע לא הולכים בזה אחר הרוב, כמו שמותר לקחת פירות מגוי ולא חוששים לערלה. אלא שבשביל העמדת הגבינות לוקחים רק מהילדות שאינן מגדלות פירות ושרפן חזק, ובזה יש רוב איסור.³⁸

3. הוכחה מהבחנת הגמרא בין חיוב חלה לתרומה

הגמרא בכתובות (כה, א) דנה ביחס שבין חיוב תרומה לחלה:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע, אשכחתינהו לרבנן בבי רב דיתבי וקאמרי: אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דרבנן, חלה דאורייתא, שהרי ז' שכיבשו ז' שחילקו

34. וכן ציין המהדיר שם (בהוצאת מוסד הרב קוק) להל' תרומות (פ"א הכ"ו), וזוהי ההלכה המציינת את חיסרון של ביאת כולכם.

35. תירוצו זה קשה, שכן על הפרי עצמו לא גזרו חכמים בחוץ לארץ, שכך נאמרה הלכה "ספיקא מותר וודאא אסור" אז כיצד ייתכן שגזרו על ספק במקרה שייתכן ושרף הערלה הוא המעמיד?

36. וראה תירוצים נוספים לקושיית המלבושי יו"ט בספר מלוא הרועים (אות ע' ערך ערלה בחו"ל, אות ט).

37. כך הסביר גם המהר"ז בינגא, תלמיד המהרי"ל (הל' ערלה אות ז ד"ה ועוד אמרין).

38. ומ"מ הוכיח מכאן שבספק מחמירים מפני שרוב האיסור היה במקום אחד ובכל זאת גזרו בכל מקום על הגבינות. אמנם לא רחוק שבאופן הזה רגילים לייצר גבינות ברוב המקומות ולא במיעוט ואם כן שוב אין ראיה שבספק יש לאסור.

נתחייבו בחלה ולא נתחייבו בתרומה; ואמינא להו אנא: אדרבה, אפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: בבואכם אל הארץ – אי בבואכם, יכול משנכנסו לה שנים ושלושה מרגלים? ת"ל: בבואכם – בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סלוק.

המלבושי יו"ט הוכיח מכאן שישנה אבחנה בין תרומה לחלה. שהרי לדעת התוס', הסיבה לכך שתרומה בזה"ז מדרבנן היא שבטלה קדושת הארץ, אם כן, כמו שבטלה הקדושה לעניין תרומה כך בטלה לעניין חלה, ומדוע לדעת רבנן דבי רב חלה דאורייתא ותרומה מדרבנן? אלא וודאי שקדושת חלה שונה מקדושת תרומה, שאע"פ שלעניין תרומה בטלה קדושת הארץ, לעניין חלה קדושת הארץ קיימת, ולכן אף בז' שכיבשו ז' שחילקו נתחייבו בחלה, ולפיכך קדושת הארץ לעניין זה אינה בטלה והוא הדין לשאר המצוות שאינן תלויות בכיבוש.³⁹

השאגת אריה (דיני חדש סי' ח) הקשה אף הוא מגמרא זו, ותירץ מלשון הגמרא: "דכי אסקינהו עזרא לאו כולהו סליק", שגם חלה תלויה בקדושת הארץ, שהרי הנימוק של רב הונא בריה דרב יהושע לקביעתו שחלה מדרבנן הוא מפני שלא עלו כולם בזמן עזרא, וחסרון זה איננו חיסרון טכני שלא עלו לארץ די אנשים, אלא חיסרון מהותי בהחלת הקדושה בארץ. אם כן, על כרחך שחלה תלויה אף היא בקדושת עזרא, ובגלל חיסרון זה בקדושה – חלה מדרבנן.⁴⁰

ובתורת הארץ יישב את ראיית המלבושי יו"ט בשני אופנים, שאע"פ שמסכימים תוספות והרמב"ם שתרומה בזה"ז מדרבנן, מ"מ הם חלוקים בטעמים: לדעת

39. הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פ"כ ה"ג) פסק כרב הונא בריה דרב יהושע שחיוב חלה הינו מדרבנן, ואעפ"כ יש ליישב את דעת רבנן דבי רב המבחינים בין תרומה לחלה משום שייתכן שאף רב הונא בריה דרב יהושע מסכים לחילוק זה אלא שלדעתו חלה דרבנן בגלל שלא עלו כולם בימי עזרא, ואם היו עולים כולם בימי עזרא אף למ"ד תרומה דרבנן – חלה דאורייתא בגלל השוני בתלות בקדושת הארץ. ראה שו"ת שאגת אריה (דיני חדש סי' ח).

40. המונחים 'ביאת כולכם' ו'רוב יושביה עליה' דורשים התייחסות רחבה, אלא שאין כאן מקומם. ההבנה אחת היא שדרוש רוב המחיל את הקדושה בארץ, ואף אם לאחר מכן לא יהיו רוב ישראל בארץ, מכל מקום הקדושה קיימת ולא תשתנה מפני שהוחלה מכוח רוב ישראל. לפי הבנה זו יש חיסרון מהותי בקדושת עזרא משום שלא כולם עלו ולא התקדשה הארץ על ידי רוב ישראל (וכך הבין השאגת אריה המובא למעלה). מנגד, ההבנה השניה סוברת שהרוב הוא תנאי לחיוב בתרומות ומעשרות ובחלה אבל אינו קשור ישירות לקדושת הארץ, שייתכן והארץ קדושה מדאורייתא אלא שתרומות ומעשרות מדרבנן מפני שאין רוב ישראל שרויים על אדמתם בפועל.

לסיכום השיטות השונות ולהשלכות היוצאות מהן, ראה במאמרו של הרב נתנאל אורבך, אמונת עתיד 121 (תשע"ט) עמ' 34-40.

תוספות מפני שקדושת הארץ בטלה, ולדעת הרמב"ם מפני שיש חיסרון בביאת כולכם.

בדעת התוספות האריך ליישב בספר תורת הארץ (ח"ב פ"א אות מב), וכתב שכולם מסכימים שגם לחלה בעינן קדושה, שהרי היא כתרומה, אבל ישנם שני עניינים בקדושה: א. מיד כשנכנסו ישראל לארץ חלה קדושה על כל הארץ, ולכן התחייבו בחלק מהמצוות. ב. תוספת מעלה וקדושה לאחר כיבוש וחילוק, ואז התחייבו במעשרות ובמצוות נוספות. כשגלו ישראל בבית שני התבטלה הקדושה השניה אבל הקדושה הראשונה נותרה מפני שלא גלו ישראל לגמרי מארצם,⁴¹ וזוהי סברתם של רבנן דבי רב. אמנם לתוספות משמע שרב הונא בריה דרב יהושע לא ס"ל הכי, וכשאמר שאפילו למ"ד תרומה בזה"ז דאורייתא חלה דרבנן מטעם ביאת כולכם, כוונתו שלמ"ד תרומה בזה"ז דרבנן וודאי שחלה דרבנן מטעם קדושת הארץ, אלא שאף למ"ד תרומה דאורייתא יש פטור נוסף בחלה מאשר בתרומה.

ובדעת הרמב"ם שקדושת הארץ קיימת רק החיסרון הוא בביאת כולכם ושוות בזה תרומה וחלה, תירץ בתורת הארץ (ח"ב פ"א הגה ב) שהאמוראים נחלקו בדיני ביאת כולכם בחלה ובתרומה, שלמ"ד תרומה בזה"ז דרבנן בגלל החיסרון בביאת כולכם, חלה דאורייתא, שאין צורך בחלה בביאת כולכם, שהרי בז' שחילקו וכבשו התחייבו לפני שנקבעו בארץ. ולדעת רב הונא בריה דרב יהושע תרומה בזה"ז דאורייתא מפני שסובר כר' יוסי שאין צורך בביאת כולכם בתרומה,⁴² ומכל מקום בחלה מודה, אבל חכמים חולקים בזה על ר' יוסי ומצריכים ביאת כולכם בין בחלה ובין בתרומה.⁴³

ה. מהן המצוות שחיובן קדם לכיבוש הארץ וחלוקתה?

לאחר שדנו במחלוקת אם המצוות שנהגו מיד עם הכניסה לארץ נוהגות כיום בגבולות עולי מצרים, בסעיף זה נדון בשאלה אילו מצוות נהגו מיד עם הכניסה לארץ, קודם כיבושה וחלוקתה. כמו כן, נסקור היבטים הלכתיים נוספים שעשויים להיות מושפעים מעניין זה.

41. שלא כמו הגלות הראשונה שעליה נאמר בגמרא (שבת קמה ע"ב) שחמישים ושנים שנים לא עבר איש ביהודה, ובירושלמי משמע שה"ה בכל א"י, ולאחר גלות זו התבטלו שני סוגי הקדושה.

42. עיין יבמות פב, ב.

43. ראה יישובים נוספים לראיה זו בטורי אבן (מגילה י, א) ובזכרון יהונתן (דבר השמיטה אות כב).

1. ערלה

לדעת המלבושי יו"ט ע"פ התוספתא במנחות שהובאה לעיל, ערלה, חדש וחלה נהגו קודם כיבוש וחילוק. אמנם יש לציין שהדבר נתון במחלוקת. במשנה (ערלה א, ב) מובא: 'נטעו אע"פ שלא כבשו, חייב'. ובירושלמי (שם א, ב):

כר' ישמעאל דאמר: כל ביאות האמורות בתורה לאחר ארבע עשרה שנה נאמרו, שבע שכבשו ושבע שחילקו. ר' הילא בשם ר' אלעזר: מודי ר' ישמעאל בחלה ובערלה. ותני כן, 'בבואכם', לפי ששינה הכתוב משמעו, שינו חכמים חיובו.

לפי גרסה זו בירושלמי, מודה ר' ישמעאל שחלה וערלה נהגו קודם כיבוש וחילוק, ומשנתינו היא כר' ישמעאל. אמנם הגר"א תיקן את הגרסה, וכתב שלר' ישמעאל אין הדין כמשנתנו אלא שאפילו אם נטע בשנות הכיבוש והחלוקה פטור מערלה. ובדעת ר' אלעזר תיקן: מודה ר' ישמעאל בחלה, וכ"מ בירושלמי שנימק מדוע ר' ישמעאל יודה בחלה, משום שנאמר בה בבואכם לעומת כל המצוות האחרות בהן נאמר 'כי תבואו', אבל בערלה לא עסק הירושלמי. ולפי פירוש הגר"א יוצא שערלה כלל לא נהגה קודם כיבוש וחילוק אלא רק חלה.⁴⁴ וכך מובא בספרי (שלה פסקא קי) בדעת ר' ישמעאל: "שינה הכתוב ביאה זו מכל ביאות שבתורה, שבכל ביאות שבתורה הוא אומר והיה כי תבאו אל הארץ, והיה כי יביאך ה' אלהיך, וכאן (בחלה) הוא אומר בבואכם, ללמדך שכיון שנכנסו ישראל לארץ מיד נתחייבו בחלה", ומכאן משמע שלדעת ר' ישמעאל דווקא בחלה התחייבו מיד בכניסתם לארץ.

בהמשך הסוגיה, העמיד הירושלמי את ר' ישמעאל כדעה האומרת שאין לחלק בין הלשונות השונים של ה'ביאה' הכתובים בתורה ולכולם דין אחד, ולפי דברים אלה אף לדעת ר' ישמעאל אין חלוקה בין המצוות השונות וכולן נהגו לאחר ירושה וישיבה. וכתב בשבת הארץ (מבוא פ"ח אות ט) שכך דעת הבבלי שאין חלוקה בין לשונות שונים הדומים זה לזה 'ואין ספק דקי"ל כוותיה'. וסיים שאע"פ שיש לשונות מסופקים שניתן להבין מהם שהתחייבו מיד בכניסתם לארץ, מ"מ כיוון שנמצאו לשונות שמשמעם הוא ודאי לאחר ירושה וישיבה, אין לחלק בין המצוות השונות ובכולן חייבים לאחר ירושה וישיבה.

וכך הסביר את לשון הרמב"ם (מע"ש י, ט): "משבאו לארץ אף מה שנטעו נכרים חייב" והשמיט את המילים 'אע"פ שלא כבשו' המובאות במשנה, כיוון שסובר כר'

44. כך מובא בביאורו לירושלמי ובפירוש שנות אליהו הארוך למשנה בערלה. וראה לעיל הערה 24.

ישמעאל. אמנם בארץ חמדה (ח"א עמ' סג) כתב שמסיום ההלכה 'שנאמר כי תבואו ונטעתם – משעת ביאה' מפורש שהתחייבו בערלה מיד עם כניסתם לארץ. עוד מובא בגמרא (קידושין לו, ב):

אידך תנא דבי ר' ישמעאל: הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהן לאחר ירושה ושיבה, אף כל לאחר ירושה ושיבה.

והקשה המקנה (לו, ב) מערלה שכתוב בה ביאה, ובמשנה בערלה דרשו מ'ונטעתם' – פרט לשמצאו נטוע. ולר' ישמעאל קשה, שהרי מה שמצאו נטוע לאחר כיבוש וחילוק, כבר עברו עליו שנות ערלה. 'ואין לפרש דמודה בהא דביאה דכתיב גבי ערלה היינו בכניסתן לארץ'. ותירץ שלאחר כיבוש וחילוק שהתחייבו כבר בערלה, היו מקומות שעדיין לא כבשו, ונמצאו אח"כ בשעת הכיבוש, ובאותם מקומות לא נהגו בערלה מגזירת הכתוב הנ"ל. ולפי הסבר המקנה, מוכח שלדעת ר' ישמעאל התחייבו בערלה לאחר ירושה ושיבה.

ויש שכתבו שדעת ר' ישמעאל אינה דעת יחיד. בתוספתא (מנחות ו, כ) שהובאה לעיל מובא שנחלקו ת"ק ור' יוסי בר' יהודה ור' אלעזר בר' שמעון מתי התחייבו ישראל בנטע רבעי: לדעת ת"ק קודם כיבוש וחילוק, ולדעת החולקים לאחר כיבוש וחילוק. וכתב בחסדי דוד (שם) שהחולקים על ת"ק אינם חולקים עליו רק בנטע רבעי, אלא שהם סוברים כאידך תנא דבי ר' ישמעאל, שמשמעות הביאה האמורה בתורה היא לאחר ירושה ושיבה וסוברים שגם בערלה התחייבו לאחר ירושה ושיבה. נמצינו למדים שישנם תנאים נוספים הסוברים שערלה נהגה לאחר כיבוש וחילוק.

2. ביאת כולכם בערלה

הצל"ח (ברכות לו, א) חידש שלדעת הרמב"ם⁴⁵ גם ערלה תלויה בביאת כולכם כתרומות ומעשרות וחלה,⁴⁶ ולכן בזה"ז ערלה מדרבנן⁴⁷ אף במקומות שקידש עזרא וקדושתם לא בטלה.⁴⁸

45. ובדעת הרי"ף שגם פסק לקולא בשאלת הגמ' (וראה בהערה 48) כתב שייתכן וסובר כדעת התוס' שקדושת הארץ בטלה, וברמב"ם לא ניתן לומר כן.

46. כמבואר בהל' תרומות (א, כו).

47. לפי זה רצה ליישב המהר"ם שיק (ברכות לו, א) את שאלת הבית הלל (ריש ס' רצד) על השו"ע, מדוע לא כתב השו"ע שערלה תישרף כמו שכתב גבי כלאי הכרם? וע"פ הצל"ח מובן שיש אבחנה בין ערלה שבעינן ביאת כולכם לכלאים. וביד אברהם (ס' רצד) תירץ ע"פ המשנה למלך שבטלה קדושת הארץ ולא ניתן לומר כן בדעת השו"ע.

מדברי השו"ע (יו"ד רצד, ט) שהובאו לעיל מוכח שחיוב ערלה בזה"ז מדאורייתא משום שהחמיר בספק, וניתן להוכיח כן גם מדברי הכס"מ⁴⁹ (תרומות א, כו). המלבושי יו"ט (ס' ג) חלק על הצל"ח מסדר ההלכות ברמב"ם, וכתב שאין שום קולא בזה"ז בא"י מצד ביאת כולכם, וערלה נוהגת בזה"ז מדאורייתא. וניתן להוכיח כן מהרדב"ז (ח"א סי' תקפ) שדן באריכות בדינם של פירות השוק בערלה וצירף מספר ספיקות, ולא העלה את הטיעון הזה שבימינו החיוב מדרבנן, וכן המהרי"ט (ח"א סי' כה) כתב בפירוש שלא בעינן ביאת כולכם בערלה.⁵⁰ אמנם יש מאחרוני זמננו שקיבלו את סברתו של הצל"ח,⁵¹ ולכל הפחות צירפו אותה בדינים אחרים,⁵² וכ"כ במשפטי עוזיאל (ח"א, יו"ד כא), הרב הרצוג⁵³ (תשובות ופסקים ח"ג, ס' א), אבן ישראל⁵⁴ (פישור; על הרמב"ם מאכלות אסורות י, יא), יביע אומר (ח"י, יו"ד לג, לד).⁵⁵ ובצירוף מה שהתבאר לעיל, נראה שיש מקום גדול להקל בערלה בגבולות עולי מצרים.

48. הצל"ח התעורר לזה מקושיא שהקשה על הרי"ף והרמב"ם, מדוע פסקו לקולא במחלוקת בגמ' (ברכות לו, א) בדין ערלה בצלף בא"י, הרי ספק ערלה אסור בארץ. ועוד הביא ראיה מהרמב"ם שכתב שתרומה חייבת רק בביאת כולכם, ולא מצינו בתורה שנאמרה ביאה לעניין תרומה אלא בחלה. אמנם הכס"מ כתב שהרמב"ם למד כן מדין חלה שם נאמר בפירוש, אלא ששם נאמר 'בבואכם' והרמב"ם בהל' תרומה למד את דין תרומה ממה שנאמר 'כי תבואו'. ולפ"ז כתב הצל"ח שהרמב"ם לא דקדק בזה ולא חילק בין הלשונות משום שכוונת הלשונות הללו אחת, והיא שבכל מקום שהוזכרה ביאה, כוונת התורה לביאת כולכם ולעניין זה לא התקדשה הארץ כלל בימי עזרא משום שלא כולם עלו. וראה מה שהקשה שם מדברי הרמב"ם על חידושו ומה שיישב.
49. ראה בספר תורת הארץ (ח"א פ"ט, מג).
50. וראה עוד מה שכתב בתורת הארץ (ח"ב פ"א, אות כא).
51. כך משמע מהמנחת חינוך (מצווה רמו ס"ק יא ד"ה ואפשר), שמביא ראיה לשיטת הצל"ח מדברי הרמב"ם.
52. בארץ חמדה (ח"א עמ' סג-סד) העיר שבמקום אחד בשבת הארץ (מבוא יא) כתב שערלה נוהגת לעולם בא"י מהתורה, ובמקום אחר (שם ח, ט) הוכיח שצריך ביאת כולכם, ולפ"ז אף בבית שני לא היה חיוב ערלה בא"י מהתורה. וסיים: "וכנראה שענין זה היה רופף בידו, וצ"ע בזה".
53. כתב שם שדעת הצל"ח איננה מופרכת וראוי לצרפה בשעת דחק גדול.
54. בחידושו שם דן בהיתר פירות השוק מצד ערלה, וכתב שלפי המשנה למלך והצל"ח יש לנו היתר מרווח בזה.
55. וראה עוד בשו"ת שמע שלמה (או"ח יג) שע"פ זה התיר ספק אחר בערלה.

2. נטע רבעי⁵⁶

כשמתבוננים במצוות נטע רבעי, ניתן למצוא בה שני מאפיינים. בשנה הרביעית לנטיעת האילן יש להעלות את הפירות ולאכלם בירושלים, או לחילופין לפדותם בכסף ולהעלותו, כדין מעשר שני. בגמרא (קידושין נד, ב) דרשו בית הלל גזרה שווה 'קדש קדש' ממעשר שני לנטע רבעי, ומכוח גזרה שווה זו נלמדו הלכות רבות ממעשר שני.⁵⁷

לצד הדמיון למעשר שני, נטע רבעי הוא ביסודו המשך של שלוש שנות הערלה, שבהן הפירות אסורים בהנאה, ולכן ישנה התאמה⁵⁸ בין מצוות ערלה לנטע רבעי, וכך פסק הרמב"ם (מע"ש י, א) ע"פ הירושלמי (ערלה א, א):

כל שהוא חייב בערלה יש לו רבעי, וכל שפטור מן הערלה אינו חייב ברבעי, שנאמר: 'שלוש שנים יהיה לכם ערלים וגו' ובשנה הרביעית'.

נחלקו הראשונים בחיוב נטע רבעי בזה"ז, להבנה הרווחת⁵⁹ בדעת הרמב"ם, נט"ר הוקש למעשר שני אף לעניין זה, וחיובו בזה"ז מדרבנן.

הרשב"א (ב"ק סט, א) חלק עליו וכתב שהגזרה השווה ממעשר שני מלמדת אותנו על קדושתו של נטע רבעי ודרך ההנהגה עם פירות לעניין פדיונו, ביעורו וכדומה, אבל לעניין הזמן והמקום בו נוהג נט"ר אין ללמוד ממעשר שני אלא מערלה, שחיובה בזה"ז מדאורייתא.⁶⁰

56. ראה במאמרי 'נטע רבעי בזמן הזה ובגבולות עולי מצרים', אמונת עתיך גיליון 121 עמ' 38.

57. וכך מובא ברמב"ם: בהל' מעשר שני פ"ט: בה"א כתב: שדינו להיאכל בירושלים כמעשר שני. אינו נוהג בסוריא כמעשר שני. בה"ב כתב: פודה כמעשר שני, אין פודין במחובר כמעשר שני, ממון גבוה כמעשר. ה"ד: אין מפרישין ממנו תרומה ומעשרות כשם שאין מפרישים ממעשר שני.

58. למעט הבדלים מעטים הנגזרים מגזירות הכתוב, כגון דין שומר הפרי וקליפתו החייבים בערלה מריבוי הפס' 'וערלתם את פרי', לעומת רבעי בו נאמר רק 'פרי'.

59. כך נראה שהבינו הרמב"ן (ר"ה י, א ד"ה והר"מ במז"ל) והרשב"א (ב"ק סט, א ד"ה אבל ראיתי) בדעתו, שכתבו שהשווה לגמרי בין נטע רבעי למעשר שני לעניין מקום החיוב ומשמע שם שאף לגבי זמן החיוב הדין יהיה שווה. כהבנה זו כתבו: מנחת חינוך (רמז, יב), מלבושי יו"ט (קל וחומר ס' יא), ישועות מלכו (מע"ש ט, א) ותורת הארץ (ח"א פ"ט, אות מא).

60. יש שרצו לומר שישנה מחלוקת ראשונים בהבנת חיובו של נט"ר, לדעת תוס' וסייעתם נט"ר הוא המשך של ערלה ולכן כרם רבעי נוהג אף בחו"ל, וניתן לפדותו במחובר. ולדעת הרמב"ם נט"ר נלמד לכל דיניו ממע"ש אף לעניין הזמן והמקום ולכן נט"ר נוהג בזה"ז

המלבושי יו"ט (ק"ו ס' יא) הסכים לדברי הרשב"א שחיוב נט"ר מדאורייתא כערלה, והביא נימוק נוסף לדבריו:

לפי מש"כ בקונטרס חובת הקרקע, דדבר הנהוג קודם כבוש וחילוק לא בטל גם בזה"ז, א"כ נט"ר לפי מאי דס"ל לרבנן דנט"ר נהגי קודם כיבוש וחילוק כמו ערלה, אף בזה"ז הוה דאורייתא.

ולענ"ד הדברים קשים, שהרי אף לא אחד מהראשונים והאחרונים שעסקו בסוגיה זו תלה את שאלת דרגת החיוב של נט"ר בכיבוש והחילוק, ויש ללמוד אף ממה שלא כתבו הראשונים. ובפרט הרמב"ם, שלפי המלבושי יו"ט נקט שחיוב נט"ר מדרבנן בזה"ז כמעשר שני.⁶¹

במנחת שלמה (ח"א, ס' עא אות יג) הביא את שתי הדעות ביחס לדרגת החיוב, ונראה שמסקנתו שבזה"ז חיובו מדרבנן,⁶² וכך כתב בפשטות בתשובה נוספת (שם ס' ע ד"ה ואם כנים). וכתב בכרם ציון (הל' ערלה יח, ד) שכך המנהג.

השלכה נוספת של המחלוקת הנ"ל קיימת ביחס לשאלת חיוב נט"ר בתחום עולי מצרים.⁶³ לדעת המלבושי יו"ט אין להבחין בין עולי מצרים לעולי בבל במצווה זו, שכן חיוב נט"ר קדם לכיבוש וחילוק. אמנם גם בנושא זה נראה שבאנו למחלוקת הרמב"ם והרשב"א, שלדעת הרמב"ם יש ללמוד נט"ר ממע"ש גם לעניינים אלו,

מדרבנן ואינו נוהג בחו"ל כלל (מאכ"א י, טו). ראה בספר עיר הקודש והמקדש (ח"ג, פ"ז) שהשווה בין דיני נטע רבעי לערלה ומעשר שני, ותלה זאת במחלוקת ראשונים. ובשו"ת באהלה של תורה (ח"ד, ס' לז) כתב: "ואולי יש להסיק מכאן גם ביחס למקום. שאם המקום נמצא מעבר לתחום עולי בבל, כשם שלענין מעשר שני אולי הוא פטור ולכל היותר חיובו רק מדרבנן, כך גם נט"ר (בעוד שלשיטת התוס' שנט"ר הוא המשך של איסור ערלה הוא נוהג גם בתחום עולי מצרים. מיהו עיין משנה למלך שייתכן שגם ערלה נוהגת מהתורה רק בתחום עולי בבל)".

61. ואולי יש ליישב שאע"פ שדעת הרמב"ם שמצוות שנהגו קודם כיבוש וחילוק נוהגות בזה"ז מדאורייתא בכל א"י, שאני נט"ר שכל דיניו נלמדו בג"ש ממע"ש, ולכן חיובו רק מדרבנן כמו בתרו"מ.

62. וכתב שבתוספתא כו"ע מודים שהתחייבו ברבעי לאחר כיבוש וחילוק ולא נחלקו אלא האם התחייבו בשנת הי"ד או בשנת הי"ח, השנה הרביעית לאחר הכיבוש והחילוק.

63. וכן ביחס לברכה בעולי מצרים, שאם נאמר שנט"ר המשך ערלה, א"כ יש לברך על פדיונו בגבולות עולי מצרים, כיוון שערלה נוהגת אף בעולי מצרים מדאורייתא או מהלכה למשה מסיני, וה"ה ברבעי. אבל אם נאמר שנט"ר הוקש למע"ש אף לענין זה, יש להסתפק האם לברך על פדיונו, כמו שלא מברכים על הפרשת תרו"מ בעולי מצרים מספק. וראה בעניין זה אמונת עתיך 94 (עמ' 11).

ולפי זה חיובו של נט"ר יהיה מדרבנן בלבד, ולפי הרשב"א חיוב נט"ר נמשך מערלה ובאנו למחלוקת בעניין חיוב ערלה בתחום עולי מצרים.

3. חלה

חלה היא אחת מהמצוות המובאות בתוספתא במנחות שצוו בה לפני כיבוש וחילוק, וע"פ זה כתב המלבושי יו"ט שגם בזה אין הבדל בין תחום עולי מצרים לעולי בבל, והמחלוקת הנ"ל שייכת גם בזה. ראייה לדבריו הביא המלבושי יו"ט⁶⁴ מהמשנה בחלה (ד, ח):

רבן גמליאל אומר: שלוש ארצות לחלה, מא"י ועד קזיב חלה אחת. מכזיב ועד הנהר שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן.

בירושלמי שם הובא בעניין חלה של עולי מצרים: "של אור יש לה שיעור שהיא מדברי תורה ושל כהן אין לה שיעור שהיא מדבריהם". וכ"כ הריב"מ⁶⁵, תוספות (חולין קד, א ד"ה חלת) והרמב"ם. ומשמע מדבריהם שבעולי מצרים חלה מדאורייתא ממש, וכדברי המלבושי יו"ט.

לעומתם כתב הרא"ש שאין חלה זו של תורה ממש אלא נראית כשל תורה הואיל ובתחילה הייתה מהתורה, וכן כתבו הרמב"ן (הל' חלה לד, ב), הרשב"א (פסקי חלה ש"ד אות ו-ז), המאירי (חלה שם) והתשב"ץ (ח"ב סי' רצא ד"ה הפרק הא').

ונראה שכך ניתן להסביר גם את הירושלמי⁶⁵ ואת דעת הרמב"ם, שאין כוונתם שחלה היא מדאורייתא בימינו אלא שיש לה עיקר מהתורה שכן הבנת דברי הרמב"ם כפשטם שחלה מדאורייתא קשה, שהרי בשני מקומות (ביכורים ה, ה; איסורי ביאה כ, ג) השווה הרמב"ם בין דיני חלה לתרומה וכתב שבזמן הזה ואפילו בימי עזרא חיובן מדרבנן, אם כן בוודאי שהבין הרמב"ם שהירושלמי לא מדבר בתרומה מדאורייתא ממש אלא כעין דאורייתא. ועוד, שאם אין כל משמעות לקדושה מה השייכות של עזרא להלכה זו עד שהרמב"ם כתב שאפילו בימי עזרא כך היה.⁶⁶

64. ראה בהרחבה במשנת ר' אהרון (סי' יז אות ו).

65. כך פירשו מפרשי הירושלמי בסוגיה, ראה: רש"ס (ד"ה שהיא דבר תורה), שחלה תלויה בקדושת עזרא, מהר"א פולדא (על המשנה, ד"ה של אור), וכך משמע מהפני משה (ד"ה שהוא דבר תורה). וכך הסבירו גם מפרשי המשנה, ראה: רע"ב (ד"ה של אור), שנראה שכתב כן בהבנת דברי הרמב"ם מפני שהשתמש בלשונן, תוספות יו"ט (ד"ה ואחת לכהן), תפארת ישראל (אות ל-לא).

66. וראה לעיל הערה 40, שם הובאה המחלוקת בהבנת 'ביאת כולכם' הנדרש בחלה, ולמחלוקת זו תהיה השלכה גם בעניינו.

כהסבר הזה בהבנת דברי הירושלמי והרמב"ם, כתבו הרדב"ז (ביכורים ה, ט ד"ה ומכזיב) והמהר"י קורקוס⁶⁷ (שם, ח).

אחת ההשלכות במחלוקת זו תהיה בשאלה האם מותר להפריש חלה מעיסה שהתגלגלה בתחום עולי בבל על עיסה שהתגלגלה בתחום עולי מצרים. השו"ע (יו"ד שלא, סא) פסק שאין להפריש תרו"מ מפירות שגדלו בשדהו על פירות שלקח ממקום אחר שהינם בדרגת חיוב פחותה. מקורו בספר התרומה (הובא בב"י שם) שהסביר שאע"פ שבזה"ז תרו"מ מדרבנן, מ"מ נראה כמפריש מהחיוב על הפטור. וכך הביא הב"י (ס' של ד"ה ומצאתי כתוב) מתשובת המהר"ם מרוטנבורג (ד, תכג).

לפי דברי האחרונים המחשיבים את כל הארץ למקשה אחת בענייני חלה, ניתן יהיה להפריש חלה מעיסה בעולי בבל על עיסה בעולי מצרים, ואין זה כמפריש מחיוב על הפטור, מפני שהחיוב בעולי בבל אינו גדול מהחיוב בעולי מצרים, כיוון שהציווי על חלה קדם לכיבוש הארץ, ולפי החולקים הנ"ל אסור מפני שמפריש מדרגת חיוב אחת על דרגת חיוב אחרת.

אמנם כבר המלבושי יו"ט (חובת הקרקע ס' יז) עצמו הרגיש שחידושו אינו מוסכם על התוס', וכמו שראינו לעיל רבים החולקים עליו, ולכן נראה שיש להיזהר גם בחלה מלהפריש מעולי בבל על עולי מצרים.

4. כלאים

הגמרא (קידושין לט, א) מבחינה בין סוגי הכלאים השונים ורמת חיובם בחו"ל: הרכבת אילן אסורה בחו"ל כבארץ, כלאי הכרם שבארץ אסורים בהנאה - בחו"ל אסורים מדרבנן, וכלאי זרעים שבארץ אינם אסורים בהנאה - בחו"ל מותרים לגמרי.

ויש לשאול ע"פ הנ"ל מה דין הכלאים בעולי מצרים, האם דינם כתחום עולי בבל או שדינם כחו"ל ולפי זה יהיה מותר לזרוע כלאי זרעים,⁶⁸ או שנאמר שכל סוגי

67. ודייק היטב בלשונו: "נראית כשל תורה הואיל והייתה קדושה מתחילתה".

68. כהבנה הזאת כתב בשו"ת חלקת השדה (גבולות הארץ, ס' א) אמנם צ"ע, בתרו"מ הדעה המקובלת ברמב"ם (כפי שכתב המחבר שם בתחילת הסימן) שבעולי מצרים ישנו חיוב כמו בעולי בבל, והדינים הנהוגים בעולי בבל נהוגים גם בעולי מצרים ומפרישים בה בברכה, אם כן מדוע שבכלאים נשווה את דיני עולי מצרים לחו"ל ולא שיהיו כעולי בבל רק בדרגת חיוב שונה. ובערלה ישנו דין מיוחד של הלכה למשה מסיני בחו"ל, וא"כ לא גרע עולי מצרים מחו"ל. אמנם מצאתי במלבושי יו"ט (ס' יז) שכתב כדבריו, שלדעת התוס' דין כלאי זרעים בעולי מצרים כדין חו"ל.

הכלאים אסורים מדרבנן כמו שיש מצווה מדרבנן להפריש תרו"מ בתחום עולי מצרים, מלבד הרכבת אילן שנאסרה מן התורה אף בחו"ל.⁶⁹ המלבושי יו"ט (חובת הקרקע ס' יז) נקט ששאלה זו תלויה במחלוקת ראשונים: לדעת הרמב"ם כל מקום שמוזכר 'א"י', כולל אף את תחום עולי מצרים, ואילו לדעת התוס' דין תחום עולי מצרים כחו"ל לעניין גיטין ועבדים.⁶⁹ ולפי זה צריך לומר בדעת הרמב"ם שלכל הפחות בין כלאי זרעים ובין כלאי הכרם יהיו אסורים מדרבנן בתחום עולי מצרים,⁷⁰ ולדעת תוספות דינם כחו"ל שם כלאי זרעים מותרים לכתחילה וכלאי הכרם מדרבנן.⁶⁸ אמנם נראה שלא ניתן להשוות לגמרי בדעת התוספות בין ארץ ישראל שבטלה קדושתה לחו"ל, ויש להוכיח מהגמרא (שבת קלט, א) העוסקת בדיני כלאים בחו"ל לאחר החורבן, שלדעת התוס' אף על פי שבטלה הקדושה אין דין ארץ ישראל כחו"ל:

שלחו ליה בני בשכר ללוי: כילה מהו? כשותא בכרמא מהו... שלח להו... כשותא בכרמא, עירבובא. ולישלח להו כדרכי טרפון? דתניא: כישות, רבי טרפון אומר: אין כלאים בכרם, וחכמים אומרים: כלאים בכרם. וקיימא לן: כל המיקל בארץ, הלכה כמותו בחוץ לארץ? לפי שאינן בני תורה.⁷¹

מגמרא זו רואים שאף לאחר שבטלה קדושת הארץ, כלאים שנהגו בא"י היו חמורים יותר מאשר בחו"ל, ולכן מסתבר יותר שגם לתוספות כלאי הכרם וכלאי זרעים אסורים מדרבנן אף לאחר שבטלה הקדושה ולא נאמרו בהם הקולות של חו"ל. וכ"כ בתורת הארץ (ח"ב פ"א אות מא).

כל זה נאמר לדעת החולקים על המלבושי יו"ט, אבל המלבושי יו"ט השווה את כלאים שנהגו לשיטתו לאחר כיבוש וחילוק לערלה, חדש וחלה שנהגו לפני. ולכאורה יש לשאול, מה השייכות של כלאים לערלה וחלה, הרי סברת המלבושי יו"ט לחייב מדאורייתא בזה⁷² מכוח החיוב בזמן הכיבוש והחילוק, אבל כלאים שלא נהגו לפני הכיבוש והחילוק,⁷² מנין לנו לחייב?

69. ראה לעיל בסעיף ב.

70. בערוה"ש (יו"ד רצד, י) כתב שלדעה שקדושת הארץ בטלה דינה כחו"ל ומשמע שדין תחום עולי מצרים כחו"ל. וראה זרע הארץ (עמ' יז).

71. פרש"י: "בני בשכר – שם מקום. כשותא – הימלו"ן (כשות) שגדל על ההגא, מהו בכרמא: ירק הוא וכלאים בכרם, או אילן הוא ואינו כלאים בכרם. עירבובא – כלאים".

72. כפי שכתב המלבושי יו"ט ע"פ התוספתא במנחות שהובאה לעיל, שקודם כיבוש וחילוק בתחיבו בחלה, ערלה וחדש.

המלבושי יו"ט הרגיש בשאלה זו, וכתב שיש סברה לחייב בכלאים⁷³ בדומה לערלה מהמשנה בערלה (ג, ט) שהביאה את דיני ערלה וכלאים יחד, ולכן כתב:

ע"כ דלא רצו חכמים לחלק ולהקל במקום שלא קדשו עולי בבל כיוון דקודם שגלו היה שם ספק כלאים אסור, ע"כ החמירו בזה והשוו אותו למקום שקדשו עולי בבל, וסתם המשנה דקאמר סתם בא"י הוא על כל מקום שקדשו עולי מצרים אף שלא קדשו עולי בבל.

ואולם, הנחת היסוד של המלבושי יו"ט שכלאים נוהגים מן התורה בגבולות עולי מצרים אינה ברורה, מכיוון שהוא הוכיח מהתוספתא שהציווי על הכלאים היה לאחר כיבוש וחילוק, ובכל זאת כתב שדין אחד להם עם ערלה, ואין בסברתו הכרח לשלול מכלאים את התלות בקדושת הארץ שכן חיובה נוצר רק לאחר הצורך בכיבוש הארץ והחלת קדושתה. ובתורת הארץ (ח"ב פ"א, אות טל) כתב להוכיח מהמשך התוספתא (מנחות ו, כ), שם מובא שלאחר כיבוש וחילוק נהגו בנטע רבעי ומעשרות, וא"כ גם בחלוקה הזאת לא מזכירה התוספתא כלאים, ואולי נדייק מכאן שנהגו כלאים מיד בכניסתם לארץ, ועד שדייק המלבושי יו"ט מהרישא, נדייק אנו מהסיפא. ולאפשרות זאת שכלאים נהגו קודם כיבוש וחילוק באנו שוב למחלוקת העקרונית בדין חיוב המצוות שהתחייבו בהן מיד בכניסתם לארץ במקומות בהם בטלה קדושת הארץ.

עוד כתב המלבושי יו"ט (חובת הקרקע ס' יז) שארץ ישראל לדעת הרמב"ם כוללת את תחום עולי מצרים ועולי בבל כמבואר בהל' תרומות⁷⁴ (א, ו), אם כן איסור כלאים שווה בכל הארץ. ואולם נראה שקשה להוכיח מכאן, שהרי הרמב"ם כתב את הכלל הזה בהלכות תרומות, וברור שבדיני תרו"מ עצמם ישנן אבחנות גם בא"י בדינים השונים בהתאם לקדושה שבכל מקום, ויש אבחנה בין גבולות עולי בבל לגבולות עולי מצרים.⁷⁵

ו. סיכום ומסקנה

במאמר זה עמדתי על היחס בין קדושת הארץ למצוות התלויות בה. על אף שקדושתה של הארץ עצמית ואינה ניתנת לשינוי, נחלקו בגמרא האם קדושה שניה שקידש עזרא את הארץ לעניין מצוות התלויות בה – קידשה אף לעתיד

73. בתחילת דבריו דן המלבושי יו"ט לגבי כלאי הכרם, אמנם נראה מדבריו בהמשך שה"ה לכל סוגי הכלאים.

74. ראה לעיל בסעיף ב.

75. ראה בהל' תרומות א, ה.

לבוא, או שקידשה רק לשעתה ועם חורבן הבית בטלה הקדושה. בשאלה זו נחלקו גם הראשונים: לדעת הרמב"ם קדושת עזרא קיימת גם לעתיד לבוא, ואילו לדעת התוספות קדושת עזרא בטלה עם החורבן.

הדיון המרכזי נסב סביב חידושו של המלבושי יו"ט הסובר שישנן מצוות שחיובן וקיומן אינו תלוי בקדושת עזרא אלא בארץ בלבד, כגון ערלה, חלה וכלאים. בהסבר הדברים כתב שכשם שהתחייבו במצוות אלו אף קודם כיבוש וחילוק הארץ והחלת הקדושה, כך אין נגרע חלקן כשבטלו הכיבוש והקדושה. מנגד סוברת הדעה החולקת שכל המצוות התלויות בארץ תלויות בקדושת הארץ, ולכן מרגע שבטלה הקדושה בטלו חיובי המצוות מהתורה. בהסבר דברי האחרונים שנחלקו על המלבושי יו"ט, הבאנו שפקפקו בהנחת היסוד שמצוות אלה נהגו לפני כיבוש הארץ, ועוד כתבו שאין שוני מהותי בין המצוות שנהגו לפני הכיבוש והחילוק למצוות שנהגו לאחריהם, אלא שבמצוות שנהגו לאחר הכיבוש והחילוק היה צורך צדדי אחר לדחות את מועד קיומן.

לאחר דיון בראיותיו של המלבושי יו"ט, דנו במצוות השונות לפרטיהן. נגענו בדיון נוסף בערלה העוסק בשאלה אם גם בערלה צריך מהתורה 'ביאת כולכם' והתייחסנו להשלכות האפשריות של שאלה זו בחלה ובכלאים.

בבירור הנ"ל העליתי כפי מה שידי משגת שרבים הם הראשונים והאחרונים הסוברים שגם חיובן של מצוות ערלה, כלאים וחלה תלוי בקדושת הארץ, ואינו בתוקפו אלא בגבולות עולי בבל שהם אלו שהתקדשו לדורות.

אין בכוונתי במאמר זה להכריע כיצד יש לנהוג למעשה בשאלה כבדת משקל זו, שאלה שתידון אצל גדולי הפוסקים ומורי ההוראה, אלא לעורר את הדיון בשאלה, ולהצביע על כך שייתכן ויש מקום גדול להקל בספקות במצוות ערלה וכלאים המתעוררים בגבולות עולי מצרים, משום שרבים הם מגדולי האחרונים הסוברים שבמקומות שבהם אין קדושה נוהגות המצוות לכל היותר מדרבנן, ולכן יש להקל לצורך דעה זו לספק ספיקא,⁷⁶ וכן להקל ע"י גוי⁷⁷ וכן להקל במקום

76. ראה בדעת המהרשד"ם לעיל בהערה 10. כ"כ בנטע הארץ (עמ' יג) וע"פ זה פסק שבמקרה והסתפק האם נטע בט"ו באב או בט"ז באב, אסור 'ובזה"ז יש להקל'. ובהערה הסביר שבהצטרף ספק נוסף לדעת התוס' הוי ס"ס ויש להקל. וכ"כ בחזו"ע (ט"ו בשבט עמ' כט), לאחר שהביא את המחלוקת הנ"ל: "ומ"מ נראה דלא פלטינן מפלוגתא דרבוותא, ויש לצרף סברת האומרים שאין ערלה נוהגת בזה"ז אף בא"י אלא מהל"מ, עם ספק נוסף להתיר". ויש להעיר בשולי דבריו שנראה שהוא הקל אפילו בגבולות עולי בבל מכח הספק הנוסף המצטרף לדעת התוס', ואילו במאמר זה ניסיתי להראות שאף לדעת הרמב"ם יש להקל בגבולות עולי מצרים.

הפסד ודחק בערלה ובכלאים. בערלה יש מקום גדול יותר להקל, כפי שהקלו בדורות האחרונים, כמבואר לעיל (ה, 1).

77. ראה חת"ס (ח"ו, כד) שכתב בדעת הרמב"ם שמותרת אמירה לגוי בדבר שאינו אסור משום תועבה, שבזה יש קפידא בתוצאה, ומה לי על ידי גוי ומה לי על ידי ישראל, אבל בשאר דברים מותר, והוא הדין בכלאים, ואכמ"ל.

סיכום השיטות שהובאו במאמר:⁷⁸

בעל השמועה	עיקרי השיטה	המצווה	מועד תחילת החיוב בה	חלוקה בזמנו במקומות שבהם הקדושה בטלה
מלבושי יו"ט, שאילת דוד, אמרי בינה ועוד	מצוות שנהגו לפני כיבוש הארץ והחלת הקדושה, נוהגות אף במקומות שבהם קדושת הארץ בטלה	ערלה	מיד בכניסתם לארץ	חיובן מדאורייתא
		כלאים	לאחר כיבוש וחילוק	
		חלה	מיד בכניסתם לארץ	
משנה למלך (על פי דעת התוספות), מנחת חינוך ועוד	כל המצוות התלויות בארץ נוהגות רק במקום שבו קדושת הארץ קיימת	ערלה	יש מהאחרונים שכתבו שהדבר מסופק משום שיש מקורות בהם מובא שנהגה לאחר הכיבוש	חיובן מדרבנן (ובערלה מהלכה למשה מסיני), לדעת התוספות בכל הארץ ולדעת הרמב"ם בגבולות עולי מצרים
		כלאים	אין הכרעה ברורה	
		חלה	מיד בכניסתם לארץ	הדיון מורכב יותר בגלל התנאי של ביאת כולכם ובגלל דרשת הפסוק 'מלחם הארץ'

78. בירור השיטות באופן המדויק כפי מה שידינו משגת מובא בגוף המאמר, ובטבלה זו ניסיתי לשרטט קווים כלליים, על אף שפעמים והדעה מורכבת יותר ממה שמובא בטבלה.